

Храна и аксиология според два текста в молдовски сборник *Ms.Slav. BAR 649* от XVI век*

**Марияна Цибранска-
Костова**

Институт за български език, БАН
София, България

Пища и аксиология в двух текстах молдавского сборника *Ms.Slav. BAR 649*, XVI века

**Марияна Цибранска-
Костова**

Институт болгарского языка БАН
София, Болгария

Резюме

Статията разглежда два диетични календара с псевдоатрибуция на цар Соломон в молдовския Тулчански сборник, XVI век, от Библиотеката на Румънската академия в Букурещ. Техният оригинален текст на стара кирилица се възпроизвежда за пръв път. Авторката си поставя задачата да изведе семантиката на хранителните предписания като проява на аксиологични критерии на средновековния човек, повлияни от медицински, естественонаучни, предсказателни, битови познания и практики, както да проследи езиковите особености и функцията на текстовете. Един немаловажен въпрос е как техният жанр и тематика ги вписват в състава на сборници със смесен състав от типа „монашески енциклопедии“. Затова с особено внимание се

---

* Това изследване се осъществява по Проект ДО 02/5 от 24.07.2018 „Езикова и етнокултурна динамика на традиционните и нетрадиционни ценности в славянския свят“ в рамките на Програмата ERA.Net.RUS Call 2018 (проект #472-LED-SW).

Цитирование: Цибранска-Костова М. Храна и аксиология според два текста в молдовски сборник *Ms. Slav. BAR 649* от XVI век // *Slověne*. 2019. Vol. 8, № 2. С. 140–162.

Citation: Tsibranska-Kostova M. (2019) Food and Axiology According to Two Texts in the 16th century Moldavian miscellany *Ms.Slav. BAR 649. Slověne*, Vol. 8, № 2, p. 140–162.

DOI: 10.31168/2305-6754.2019.8.2.5

разисква жанровата им специфика и отношението към типове храни като амалгама от антични медицински представи и средновековни рационални схващания, които, за разлика от други текстове, не се ръководят от нормите на християнския култ и поста. Изразява се хипотеза за принципите на компилацията и ролята на антропонима Соломон като свързващ елемент в различни части на сборника. Обособяването на локален молдовски тип сборници със смесен състав, към който принадлежи *BAR 649*, позволява да се проследи как се съхраняват забележителни произведения на среднобългарската книжнина, как се наследява и продължава културата на сборниците, характерна през XIV–XV в. за Балканите.

Ключови думи

Тулчански сборник, диетични календари, аксиология на храната

Резюме

В статията разглеждат се два диетически календари с псевдоатрибуцией царя Соломона в молдавском Тулчанском сборнике XVI века из Библиотеки Румынской Академии в Бухаресте. Тексты воспроизводятся в первый раз в оригинале на старой кириллице. Автор ставит перед собой задачу выяснить семантику диетических предписаний как проявление аксиологических критериев средневекового человека под влиянием медицинских, естественнонаучных, прогностических, повседневных знаний и практик, а также проанализировать языковые особенности и функции текстов. Важным вопросом является то, как их жанр и содержание вписываются в сборники смешанного состава типа монашеских энциклопедий. Поэтому особое внимание уделяется их жанровой специфике и отношению к пище. Здесь усматривается смешение античных медицинских представлений и средневековых рациональных концепций, которые, в отличие от других текстов, не регулируются нормами христианского культа и поста. Выражается гипотеза о принципах компиляции и роли антропонима Соломон в качестве связующего элемента в разных частях сборника. Формирование локального молдавского типа сборников смешанного состава, к которому относится *BAR 649*, позволяет проследить, как сохранились замечательные произведения среднобългарской литературы, как унаследована и продолжена культура сборников, характерная для XIV–XV веков на Балканах.

Ключевые слова

Тулчанский сборник, диетические календари, аксиология пищи

Ръкопис *BAR Ms. slav. 649* (нататък *BAR 649*) от втората четвърт на XVI в., известен като Тулчански сборник, или сборник на Манчо Джуджов от Панагюрище¹, може с пълно право да се нареди сред най-зна-

¹ Наречен е Тулчански, защото е намерен от И. Богдан в българското читалище „Съгласие“ в румънския град Тулча в Северна Добруджа; негов притежател през XIX век е панагюрецът Манчо Джуджов, който оценява ръкописа като истинска находка, както личи от оставените думи: „Боже, старобългарска ръкописна летопис и други разни...“. Притежателят е оставил пространни записи с факти

чимите притежания в богатата ръкописна сбирка на Библиотеката на Румънската академия на науките. Дългоочакваната поява на третия том от Описа на сбирката на П. Панаитеску, допълнен и осъвременен от З. Михаил, го прави още по-интересен за широката научна аудитория, защото заслужено му отрежда доста пространно научно описание [Catalogul 2018: 64–68]. Ценността на ръкописа е преди всичко в поместения в него Тулчански препис от среднобългарския превод на Манасиевата хроника [Яцимирский 1905: 839–842; Велинова 2013: 18; Bogdan 1922; Лихачев et al. 1988: 90–94; Mircea 2005: 129]. Може само да се съжалева, че актуализацията на библиографията в Описа не е направена последователно и редица приноси към историята на самия сборник и към отделни текстове в състава му не са цитирани в справочния апарат. Описанието обаче дава представа за един типичен молдовски сборник конволут, компилиран от разнообразни източници, сред които водещата роля на среднобългарската книжовна традиция трудно би могла да бъде оспорена [най-актуален коментар и типологизация на BAR 649 у Miltenova 2018: 112–114, 132]. Установено е, че той се състои от две различни части. Първата на ff. 2–47 (ff. 2–36 и ff. 37–47 са подвързани в обратен ред) на пръв поглед няма център и обема общо 17 разножанрови текста, изписани с два различни почерка: богат апокрифен раздел, въпросо-ответни фрагменти от св. Атанасий Александрийски и особено интересен препис на известния антилатински полемичен текст *Прение на Панагиот с Азимит*, който започва със сатирично въведение за Михаил Палеолог [Mircea 2005: 186; Деминцев 2015]. Отделни текстови единици от тази първа част, като Атанасиевият фрагмент, са изписани с почерк, много напоящ този на преписвача на Манасиевата хроника. Едно бъдещо прецизно палеографско-кодикологично изследване би могло да се произнесе по-категорично върху тази, засега само хипотеза. Втората част на ръкопис BAR 649 (ff. 48–246) също е с разнообразен състав, но се оформя особен фокус около хронографското изложение на всемирната история не само заради присъствието на препис на Манасиевата хроника, но и заради молдовски летопис с хронология от 1359 до 1506 г., въведен в обращение от И. Богдан под името Летописец от Бистрица [Bogdan 1895: 34–48 издание на оригиналния текст; 49–78 превод на румънски и бележки]. Подобни летописи се съдържат и в други сборници с молдовски произход от същата епоха [Deletant 1980: 7–8; Kulhavý 2014: 36]. При това съвременните дескриптори отбелязват факта, че и двете съставни части на конволута по водни знаци на хартията

от семейната история. И. Богдан е първият, който прави описание на ръкописа, въведен под името Codicele dela Tulcea в знаменитото му изследване от 1895 г. [Bogdan 1895: 4–11].

се датират от първите две десетилетия на XVI в., долна граница 1505 и горна 1516 г. [Лихачев et al.. 1988: 90], което би могло да означава, че в настоящия си вид компилацията е събрана на едно място съзнателно, а не случайно, за удовлетворяване на определени нужди на засега неустановен манастирски скрипторий. Молдовската книжнина и особено тази от манастира Нямц, пример за която е и сборник *BAR Ms. slav 636* в същото книгохранилище, доказва, че в продукцията от сборници през първата половина на XVI в. се включват образци от антологичен тип, от типа *монашески енциклопедии*, с необичайно богато съчетание на догматически, юридически, историко-хронографски, антиеретически, общоморализаторски и апокрифни съчинения. Някои от тях имат известни поръчители и изпълнители [за *BAR Ms. slav 636* вж. Билярски, Цибранска-Костова 2015]. Съставите на сборниците оправдават една основна идейна тенденция в княжеството през целия XVI в. – политическо укрепване и утвърждаване на властта посредством борбата с всякакви еретически отклонения. Това е трайна характеристика в политиката на молдовските владетели [Joudiou 2002; Crăciun 2003–2004], защото географско-териториалната близост на Молдова с католически страни, като Полша, Литва, Унгария, и заплахата от османската власт са обективни фактори, изострящи необходимостта от „сплотяване на православните сили“ и „утвърждаване на православието като господстваща идеология в Молдавия“ [Русев, Давидов 1966: 13, 20]. Към същата комплексна цел обаче, косвено или пряко, са насочени и други текстове, в които основен предмет е всекидневният живот на християнина.

Вниманието ми в следващите редове ще бъде насочено към два кратки текста от *BAR 649* със следните оглавления: ѿ прѣмѣдрѣости соломѣна. оуказъ како ѿсти въ вса мѣа:~ ѿ дръгое прѣмѣдрѣости соломѣнѣ. аще хощеши члче. зрѣвъ бити. Те са поместени на ff. 28r–28v, непосредствено преди популярен вариант на провиденциална литература без оглавление, който съдържа елементи на Гръмник и Трусник (Сеизмологион) със Зодиак. Именно той е по-обемният текст на листовите от 28v до началото на следващата текстова единица на f. 31r. Няма пряка връзка с предходните текстове. Досега не е открояван в съществуващите описи на Тулчанския сборник. Тази важна корекция на досегашните описания за пръв път е предложена от авторите на електронния сайт *Repertorium of Old Bulgarian Literature and Letters* [нататък Реперториум]. Тук, наред с изследваните два текста от *BAR 649*, се посочват още два южнославянски ръкописа, насочващи към първия от тях. Единият е небезизвестният Тиквешки сборник от XV в. (понастоящем в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ в София, *НБКМ 677*), голяма част от който е издадена в оригинал от Начо Начов [Начов 1892–1894]

и подложена на различни преводи и изследвания [Илиева и др. 2010]. Тиквешкият сборник съдържа само първата текстова единица на f. 1–2, но тъй като хартията на това място е повредена, Начов не успява да разчете цялостен текст и говори за „откъслек“ от отделни срички и думи, условно наречен от него „правила за живота“ [Начов 1894: 94–95]. Не е възстановено и оглавлението. В Реперториума същата текстова единица е въведена под заглавието *Правила за живота през 12-те месеца*. Разчетени са следните изречения за инципит и експлицит: Начало: Мѣдѣ сѣтврѣа на чтѣ втро прѣз все годѣ. мѣдѣ вкѣтврѣа и маенѣа глави; Край: Мѣдѣ авгвста ..щина свтра не нажѣ. топла ѣстива варви се. то и все съблюдаи и не бои се езе нищо.. Вторият сравнителен препис в Реперториума е от Призренския сборник от третата четвърт на XVI в., ръкопис Rs 36 в Белградската народна библиотека². В него отново е налице само първият фрагмент в съвършено различна текстова среда [Штавлъанин-Ђорђевић и др. 1986: 68–72, ff. 3v–5r]. Оглавление: А се вт прѣмудрости Соломона еже како развирати ѣстѣа.. Инципит: мѣць сѣктврѣа ѣди и пи млеко...; Експлицит: или очибольж втѣ находа. От казаното дотук следва изводът, че първият текст от BAR 649 познава редакционни различия. Текстовете от BAR 649 досега не са публикувани в оригинал. Още през 1994 обаче А. Милтенова и А. Кирилова ги включват в новобългарски превод в антологията от средновековни лековници и амулети [Милтенова, Кирилова 1994: 27–28, 129]. Използвани и коментирани са и в други изследвания [СтБЛ 1992: 22; Георгиев 2015: 136; Чолова 1988: 288].

Основните ми цели в настоящата публикация са не само едиционни, но и следните две:

1. Да изведе семантиката на хранителните предписания като проява на аксиологични критерии на средновековния човек, повлияни от медицински, естественонаучни, предсказателни, битови познания и практики.

2. Да проследя езиковите особености и функцията на текстовете и да отговоря на въпроса как техният жанр и тематика ги вписват в състава на сборници със смесен състав от типа „монашески енциклопедии“. Теоретичното разглеждане на терминологията и комплекса текстови и структурни маркери, които обуславят класификацията на сборниците със смесен състав на Балканите, излиза от рамките на настоящата статия. Най-нови виждания по тези въпроси се излагат в цитираната книга на А.Милтенова [Miltanova 2018: 23, 131–146].

² За възможността да ползвам микрофилм от интересуващите ме листове на този ръкопис, притежание на Библиотеката на Българската академия на науките, изразявам признателност на проф. А. Милтенова.

1. Текстовете в *BAR 649*

BAR 649, f. 28r-v. ѿ прѣмѣдрѣсти соломѣна. оуказъ како ѣсти въ вса мѣа:~
 се. Вѣкоушаи млѣко на глѣднѣ ѣтроуѣт ѿ вѣрѣчуетъ та ѿ дни, прѣзъ вѣсѣ
 гѣнѣ. ѿ. Вароуи са бана ѿ мѣнѣа глѣвы, понѣ зачнетъ са въ тебѣ влѣга. ѿ нежѣты
 до годинѣ вѣбѣвѣтъ са въ тебѣ. нѣ. Вароуи са лоука чеснѣвата. на третѣхъ
 годинѣ сипѣнѣа вѣдѣѣ или гѣбы ѣвѣтъ са. дѣ. Вароуи са зелѣа кѣпоустѣ. дѣ на
 лѣто ѿгнѣнѣ ѣзѣ не имашѣ, ѿ трѣскѣ. гѣ. Вѣно на глѣднѣ ѣтроуѣт вѣкоушаи
 да злѣ вѣтри тобоѣ не ѣблѣѣтъ за годинѣ. Фѣ. Сѣ ѿцѣтомъ вѣсѣко варенѣе
 вѣкоушаи. ѿ добро ти вѣдѣ. Сѣнѣ свои не скажи, на злѣ ти вѣдѣ. мѣ. Вароуи
 са рѣпы дѣ не злѣ ѣза въ тебѣ зѣчнетъ са. ѿ пѣтои година ѣвѣвѣтъ са. ѣр.
 маи. Вароуи са ноги ѿ глѣвы дѣ не срѣнаѣ ѣза. за двѣ годинѣ ѣбѣвѣтъ са въ
 тебѣ. юнѣ. Вѣдѣ пѣи на глѣднѣ ѣтро ѿ вѣрѣчуетъ та ѿ всѣго. ѿ вѣно сѣ вѣдоѣ пѣи
 да не дропы ѿкасаѣшѣ. ѣоунѣ. (sic!). Вароуи са топлаѣ ѣстѣа ѿ ѣпѣнѣвши ѣжѣ,
 да не ѿгнѣнѣа до вѣдѣши (вероятно от прил. огнѣвнѣнѣ ѿ да вѣдѣши). агѣ.
 вѣоцѣа свѣра не ѣжѣ. нѣ цѣо лѣбо ѿ вѣра ѣжѣ ѿ топла ѣстѣа вароуи са, тѣ вѣсѣ
 сѣблѣѣ, члѣе, не вѣи са никѣе ѣзѣ:~³.

ѿ дѣрвоѣ прѣмѣдрѣсти соломѣнѣ. ѣще хѣщѣши члѣе. зѣравѣ бити
 Мѣа генѣрѣ. ѣ. днѣ. Вѣно бѣзвѣдно испѣи на начтѣ срѣе. Мѣа фѣврѣрѣ
 цѣкѣла не ѣжѣ. Мѣа мѣрта. слѣка ѣжѣ. ѿ пѣи. Мѣа апрѣлѣ. рѣпѣа не ѣжѣ. Мѣа
 маѣа ноги ѿ глѣвѣ не ѣжѣ ѿвѣа. Мѣа юнѣа кѣта ютра вѣдѣ пѣи. начтѣе срѣе. Мѣа
 юлѣа кѣ женѣ дѣ се не прикоснѣши. Мѣа ѣвѣта зелѣнѣа ѿ слѣзѣна дѣ не ѣси. ѿ кѣрѣ
 пѣсти. Мѣа сѣтѣврѣа. свѣра млѣко испѣи начтѣ срѣе. Мѣа ѿкѣтѣврѣа прѣза не не ѣжѣ.
 Мѣа нѣевѣрѣа вѣ вѣрѣ дѣ не вѣлѣзѣиѣшѣ. Мѣа дѣврѣа. вѣла зелѣа не ѣждѣ:~

1.1. *Оглавлението.* Разбира се, Премѣдрост Соломонова в настоящите примери е псевдоепиграф, който цели да натовари прѣскрипциите с авторитета на едноименната книга от Стѣрѣа Зѣвет [Библиѣ 1982: 755–772]. В старозѣветнѣа библиѣйски текст прѣмѣдрѣстѣа е поливалѣнтѣн символ на отношѣниѣто мѣжду чѣвѣка ѿ Бѣга; аксиѣлогѣичѣн цѣнтѣр, ѣколо който гравѣтира всѣчко, тѣ „прѣз всѣчко прѣминаѣа ѿ прѣникѣва“ (Прѣм 7:24). В изслѣдѣванѣте текстѣве отношѣниѣто кѣм хранѣнѣто е част ѿ прѣвѣднѣа начин на живѣот, ѿ отношѣниѣто кѣм битѣѣто ѿ неговѣте бѣлага, зацѣото тѣ са Бѣжѣѣе дѣло. Както се казѣа в Прѣмѣдрост Соломонова: „Тѣѣ е сѣздал всѣчко за битѣѣе ѿ всѣчко в свѣта е спасѣитѣлно...“ (Прѣм 1:14). Текстоѣте свѣрѣзѣват прѣдѣставѣа за добрѣото с хранѣта ѿ така хриѣтиѣнскѣа парѣдѣгма, изградѣна ѣсновно ѿ абѣстрактнѣи

³ Мѣсѣц юли не е посѣчен вероятно по погрѣшка ѿ дѣѣѣно изписѣване на юни. За ѣдобѣство рубрикѣторѣте за мѣсѣцитѣ тѣк се помѣствѣат прѣди прѣдписѣниѣто. В ѣригинала тѣ са в кѣиноѣар на маргиналнѣте страничнѣи полѣта.

категории, се обогатява с конкретния жизнен опит от ежедневието. Доколкото определени хранителни практики са полезни или вредни за здравето, двата фрагмента попадат в полето на примерите за средновековно лечителство. Тяхната жанрова природа обаче е по-сложна. Те неслучайно са определени най-общо като „правила за живота“. От една страна, безспорно са проява на средновековна диететика и се нареждат до по-ранни образци на този тип литература. Най-ранният запазен славянски образец на тази тема е известен от Симеоновия сборник по Светославовия препис от 1073 г., където се разполага на f. 251r–v. Отнася се до храната и хигиената през различните месеци и се приписва на Йоан Дамаскин. Отдавна е в научно обращение в оригинал и новобългарски превод [Симеонов сборник 1993: 695; Милтенова, Кирилова 1994: 6; Павлов 2001: 130; СтбЛ 1992: 332; Чолова 1988: 288; Тържество на словото 1995: 239–240; Георгиев 2015: 136]. Различни медицински жанрове са широко разпространени във византийската книжнина и имат свои изявени представители в лицето на медицинския трактат на Симеон Сет, лекар и учен от XI в., и на диетичния календар на Хиерофил Софиста, обикновено датиран от XIII в. ([Бенчева 2018: 15–22; английски превод на Хиерофиловия календар в: [Dalby 2010: 161–169]). В западноевропейската литература наследници на гръко-римската и латино-арабската медицинска култура са в апогей от XIII в. насетне под общото название *regimen sanitatis* [Adamson 2004: 4]. Строго диетичните предписания в Тулчанския препис нито са изчерпателни, нито системни и не покриват съвременното съдържание на термина диететика — наука за правилното и целесъобразното хранене на организма, в частност при заболявания [Бенчева 2018: 3]. Те са фрагментарни и поставят акцент само върху отделни практики; повлияни са от антични и средновековни медицински схващания, миросгледни религиозни и аксиологични критерии. Както ще се види, повтарят популярен модел на византийски диететикон. В основата им стои преводната матрица на византийски образец. От друга страна, на места предписанията се разпростират върху общи хигиенни и морални норми, например, забраната за полово общуване през юли във втория фрагмент. Макар много кратки, те имат претенцията да обемат хронологически период от време — една цяла година, и вътрешно да се структурират с указания за всеки отделен месец. В първия организацията на времето е по църковната година от септември до август, а във втория — по традиционен хронологически принцип от януари до декември. Календарният признак ги доближава до профетиконите и образците на провиденциалната книжнина, още повече че някои техни предписания са превантивни и предсказват какви нежелателни заболявания могат да произтекат при неправилна

консумация. Като тях са проява на така наречената *неканонична, низо-ва християнска, народна християнска култура*, в обема на която се включват и текстове с енциклопедична стойност за ежедневиия живот на човека и непрекъснатата му връзка с космоса и природата. В научната класификация подобни текстове спадат към популярното народно четиво (*liber popularis, trivialis, vulgaris*).

Най-точно фрагментите следва да се определят като *диетични календари* (синоними диететикони, диететолози) — самостоятелен жанр на средновековната диететика и лечителство, който наследява античните представи за зависимостта между храненето, хигиенните норми на живот и астрономическото време. На този фон псевдоатрибуцията на Соломон (965–928 пр. н. е; 3 Цар 11:42), когото познаваме едновременно като еврейски цар и пророк, натоварва с допълнителен авторитет предписанията. Макар с първоначален библейски произход етимонът *προφήτης* ‘вестител на боговете, пророк’ е дал начало на цял раздел в популярното народно четиво и на богата номинативна традиция, която регламентира безспорните истини, мъдрости и начала, в случая в диететиката.

Заслужава да се отбележи използването на още един популярен номинативен модел в заглавието на първия текст: *о̀указъ ꙗ́ко ꙗ́сти въ всѧ мѣсѧ*. Лексемата *о̀указъ* ‘поука, наставление, доказателство’ [СтБР 2: 1049–1050] обикновено се отнася до наративни или въпросо-ответни текстове с поучителен и разяснителен характер, например Разумника — Указ. Тук отново има за цел да изложи и докаже някаква истина, в случая свързана с храненето. Самият факт, че в оглавленията и на двата фрагмента е налице ограничаващият префикс *ѿ прѣмѣдѣрости соломѡна*, допуска предположението, че това са фрагменти от по-цялостен комплекс или дори цикъл, свързан със същата псевдоатрибуция. Във всеки случай триадата премъдрост, Соломон и правилата за храненето на човека се свързват в органично единство.

1.2. *Аксиологичната ос на храните и напитките*. Бинарността е неделима част от аксиологията, възприемането на положителното и отрицателното. Тя създава полета отляво и отдясно на неутралната ос, в които в настоящия случай се разполагат полезните и вредните храни, напитки и хранителни практики. Този двусъставен модел е основен за езиковото съзнание, поради това е опростен и се отличава с повторяемост. Информацията от двата текста може да се обобщи по следния начин:

Изцяло с положителна конотация са напитките и нито една от споманатите не е вредна. Трите най-често срещани са вода, мляко и вино. Прави впечатление, че дори добавянето на оцет във варените ястия и

варивата се препоръчва като полезно за здравето. Трите основни напитки са универсален лек срещу определени заболявания при следната зависимост.

1 текст: Млѣко на гладнѣ жѣробѣ — срещу болестта дѣна. Най-вероятно така е названа подаграта, за която същият номинант е употребен още в Синайския евхологий [СтбР 1: 452]; по-малко вероятно е да става въпрос за чревно заболяване, съпроводено с метеоризъм, както сочат Милтенова и Кирилова [Милтенова, Кирилова 1994: 153]; Вода на гладнѣ жѣробѣ — лек срещу всяка болест; Вино на гладнѣ жѣробѣ — предпазва от зли ветрове за една година. Под вѣтрѣ тук се разбират ставни и костни заболявания на крайниците. Вино съ водѣж — срещу болести по белите дробове. В Призренския сборник има аналогично предписание: вино мешано с вѣмь да не дропѣсѣ срещу да не дропы ѡкасашь в *BAR 649*, предвидено за юни. Възможното визирано заболяване е водният плеврит, което се предотвратява по описания начин. Повтарящата се формула е на гладнѣ жѣробѣ „на гладен стомах“; само на едно място в първия фрагмент е налице на глѣнѣ жѣро (в гр. ἄτρον, abdomen, корем). Формулата може да се тълкува и като съкратен вариант на по-честото изписване, но е напълно възможно да е употребена старобългарската дума жѣро ‘черен дроб’, с производни жѣрынѣ, жѣрынѣ ‘чернодробен’ [Макаријоска 2011: 63].

2 текст: Паралелно на горния, във втория текст се препоръчва вино безводѣно, вода и млѣко да се пият сутрин на гладно, като оформящата формула този път е въведена чрез израза на начтѣ срѣце ‘на празен стомах’; различен е в Тиквешкия сборник според разчетените срички на чтѣ жѣро, в Призренския сборник нащѣ срѣце (според български диалектен материал от Бурел, Софийско, *наштѣсърце*; наречието е с праславянски произход и се извежда от формулата на тѣштѣ сръдьце — ДА) [Селимски 2016: 109–110]. Известно е, че лексемата сръдьце може да означава и стомах, следователно няма съмнение, че формулите за приемане на течности „на гладно“ са еквивалентни [Макаријоска 2011: 53–57]. Не е спомената нито една конкретна болест, но има съвпадение между двата текста във времето на някои прескрипции. Такава е препоръката всяка сутрин през юни да се пие вода на гладно. Общата положителна конотация произтича от пречистващия характер на течностите, особено на водата. Употребата на вино и мляко на гладно може да се отдаде на представата за техните предпазни и хранителни свойства, а не на полезността на практиките, които съвременните медицински теории отричат. Млякото на гладно е имало очистителен ефект, полезен при заболяването подагра, а консумацията на вино е укрепваща, имуностимулираща и особено ефикасна срещу простудни заболявания. Затова

логично пиенето му на гладно се препоръчва през студения зимен месец януари. Употребата на мляко на гладно съвпада с медицински представи във византийската литература, че то трябва да се консумира преди друга храна, за да не загние [Бенчева 2018: 79].

Номенклатурата на храните в двата текста не е особено богата. Не се споменават цели групи продукти и култури: зърнените, видовете месо, риба и др. Не е споменат нито един плод. Преобладават зеленчуците в суров вид. В отрицателното семантично поле на вредната консумация попадат следните, подредени по азбучен ред:

Зелие (капоуста) – предизвиква огнища и треска през лятото, названи *огньна лъза*, *треска* в *BAR 649*, *огньната еньза* в Призренския препис, а в Тиквешкия сборник едва се разчита вариантът *тресавица*. Обикновено лексемата *зелие* обозначава изобщо някакъв зеленчук. Във втория текст я срещаме именно в това значение, защото се забранява храненето със сурови зеленчуци през август. В първия тя има за синоним *капоуста* ‘главесто зеле, зеленчук от семейство кръстоцветни’, който е регистриран още в Симеоновия сборник от 1073 г., а днес думата е запазена само в български диалекти, но не и в книжовния български език (БЕР 2: 225). Във втория текст синоним на зелето е и словосъчетанието *бъло зелие*, чиято употреба се забранява през декември. Тези предписания са добре познати от византийски диетични календари не само заради трудносмилаемия характер на зеленчука, както би помислил съвременникът, а заради антично-средновековната представа за ролята на хуморите, или течностите, в човешкото тяло. През есенните и зимните месеци преобладават студенината и влагата, а този зеленчук може допълнително да повиши лошите течности в кръвта [Георгиев 2015: 136].

Лукъ чesноватъ ‘чesън’ – употребата му води до поява на болестите сипание ‘сипаница, шарка’ и гъба ‘гъба’, както до днес в диалектите е наречена болестта проказа, лепра, съответно *гъбав* ‘прокажен, болен от болестта гъба, проказа’ (РБЕ). Възможно е в случая да се има предвид и друго кожно заболяване с обрив. Сипаницата е свързана с комплекс народни вярвания, включително кулинарния код да не се вари на огън храна и да не се коли животно [Георгиева 1993: 169]. Изследванията върху храната в Европа, Балканите и Средновековна България доказват, че всички зеленчуци от семейство лукови са много разпространени, а за апотропейните и магическите функции на чесъна в европейски мащаб е писано много. Вярва се, че този “*theriac of root*“ лекува цяла палитра болести: от главобол до чума и ухапване от змия [Adamson 2004: 6]. Той е универсално противодействие на зли сили, вампири, зли очи, магии и се използва широко в ритуални практики. Носи се като амулет на шията. Затова ограничаването му в храната трябва да се схваща като

предписание против прекомерност с една особена конотация — чесънът има затоплящ и изсушаващ ефект. В тълкуванията на Гален върху Хипократово учение през зимата се увеличават слюзта и флегмата в тялото, затова трябва да се консумират затоплящи храни [СтбЛ 1992: 210]. Именно този му характер е в основата на вярването, че чесънът може да предизвика похот [Adamson 2004: 6].

Пръзъ — консумацията е забранена през октомври. Това е един от най-популярните представители на семейство лукови със същите свойства като чесъна.

Ръпа — води до поява на зла болест, която се проявява до петата година. Консумацията ѝ се забранява през пролетните месеци, основно април. Срещу *вароуи са рѣпы* в *BAR 649* Призренският препис предлага чѣваи се ѿ рѣдокви. Лексемата *рѣдокъ* е засвидетелствана още в глаголическия лекарственник от Синайския манастир за означение на кочана, твърдата подземна част на растение [СтбР 2: 1313], което може да се асоциира с ряпата. *Рѣдъкы, рѣдокъва* може да означаи и тип маруля, салата, подобно на *брѣдокъва* [Mikl. 1977: 808], затова стои въпросът дали е налице първичното различие или негово преосмисляне. Предписанието много напомня забраната на ряпата в диететикона от Симеоновия сборник и би следвало да приемем, че и в Тулчанския препис се означава същият зеленчук.

Ръпии ‘репей’ или ‘ряпа’ — забранена храна през април във втория фрагмент от *BAR 649*. В превода на А. Кирилова и А. Милтенова тук отново стои ряпата, но начинът на изписване *репеа* не изключва възможността да се възстанови името на тревисто растение, а не ряпата, за която се говори в първия текст. Много стара писмена фиксация на думата *ръпии* засвидетелства глаголическият Псалтир на Димитър Олтарник от XI в. от манастира „Св. Екатерина на Синай“ (СтбР 2: 1313). Репейт е кореноплодно тревисто растение и с лечебни, и с противоположни действия върху човека заради силни алергени. Коренът му е признат лек в народната медицина. Докато в глаголическия лекарственник е използван като билка и лекарство, като храна нашият текст ограничава консумацията му. Това е един от примерите за така наречените треви и корени, различни според географския регион, с които се е хранел средновековният човек [Аризанова 2009: 11]. Във втория текст съвсем ясно се посочва, че трябва да се избягва консумацията през август на зелени салати, зеленина, злак, *зеленія да не ѣси*.

Цвѣкло — забраната за консумиране на *свѣклъ* през февруари, както в Тулчанския препис, е налице в диететикона от Симеоновия сборник — *σεύτλου μή φάγης* [Симеонов сборник 1993: 155; 2015: 1154–1155; СтбЛ 1992: 333]. Цвеклото е разпространен продукт със свойства на билка

в народната медицина. Тук се посочва като кореноплодно растение за храна, каквото наистина е било основно кръмното цвекло.

От направения преглед става ясно, че най-често се споменават кореноплодните зеленчуци от семейство кръстоцветни — зеле, ряпа, цвекло, и от семейство лукови праз и чесън. Това съответства на хранителните навици на Балканите, в Югоизточна Европа и по-специално сред българите, за които тези храни са основни. Споменаването им е доказателство за популярност и честа употреба до степен, че техни изображения са запазени във фрески по черкви и манастири [Павлов 2001: 25]. Византийските диететолози основават прескрипциите за въздържане от тези зеленчуци върху няколко фактора: острия вкус, който се асоциира с треска, стомашни заболявания и с представите, че в сурово състояние могат да доведат до произвеждане на лоши течности в организма, главоболие и други негативни ефекти; не са особено хранителни и могат да предизвикат отслабване [Хрисимов 2012: 203–204; Hrisimov 2018; Бенчева 2018: 98]. Те нямат изконно отрицателна конотация. Ограничаването им с медицинска и диетична цел най-вероятно е свързано с идеята за умереност при ползване на земните блага, а в същото време се спазват утвърдени предписания във византийските диетични календари и техните преводни славянски съответствия.

Месото практически отсъства от Тулчанските диететикони, с изключение на едно сходно предписание и в двата текста: Вѣроуи сѧ ногы и главы да не срѣнаа ѡза. за два годинѣ обрѣщет сѧ въ тебѣ — Мѣа маѡа ноги и глави не ѡжъ ѡвчѧ; различетене в Призренския сборник мѣа маи. нѡзе ѡ глави да не ѡдѣшь да не срѣчна ѡнза зѡчнет' се въ тебѣ. Съпадението между текстовете позволява да се изясни, че под забрана попада използването за храна на овнешки или агнешки главички и крачета. То се потвърждава и при сравнение с календара от Симеоновия сборник, където стои порсѧте не ѡжъ за гр. *ποδοκέφαλα μὴ φάγης* [Симеонов сборник 1993: 135; 2015: 1154; в превода на Ц. Ралева и П. Янева в СтБЛ 1992: 332, 491 „не яж свинско“; у Чолова 1988: 288 погрешно схванато като „просо не яж“]. Византийската диететика има същото предписание да не се консумира месо от животни през пролетните месеци април и май, нито карантия [Бенчева 2018: 22]. Други изследвания доказват, че овчето месо не е било сред най-консумираните и овцете са използвани предимно за добиване на мляко и вълна [Павлов 2001: 8]. Интересна е прогностиката за развиване на сърдечна болест, ако това се наруши — неясно какво точно заболяване се има предвид, но то е назовано с общата лексема за болест във всички използвани източници ѡза < ѡса. Не може да се отмине чисто лингвистичният въпрос, че в Призренския препис думата се изписва с разложен назализъм ѡнѡза, едно ярко доказателство за стара българска подложка.

Във втория диететолог през август се забранява храненето със зеленѣа и слезена. В съществуващия новобългарски превод двете съществителни са преведени със „зеленина и далак“ ([Милтенова, Кирилова 1994: 28; далак, слезка за стб. слезена, σπλήν — [Mikl.1977: 857, 862]). Отново сравнението с диететикона в Симеоновия сборник, където ясно стои и гръцкото съответствие *λάχανα*, поставя въпрос кое разночетене е първично: дали да се потвърди изискването карантия да не се консумира през топлите месеци, т.е. да е настъпило преосмислане, или да се приеме основното предписание “Не яж сурови зеленчуци” [Симеонов сборник 1993: 161; 2015: 1154; СтбЛ 1992: 491].

Забраната за употреба на топли ястия, в смисъл готвени, преминали топлинна обработка, но без да се уточнява дали са варива, печено и т.н., обхваща летните месеци юли и август. Само в първия текст се споменава варение, най-общо варена храна, която се препоръчва през февруари смесена с оцет. И тази практика е добре позната на византийските диетични календари.

1.3. Независимо че основна тема на двата диететикона са храните и напитките, тъй като основният ефект е превантивен медицински, те дават сведения и за болести [Макаријоска 2011: 184–249]. Някои от тях бяха вече споменати. В първия текст се изброяват следните названия: възлогъ, гъба, дъна, нежитъ, огънаа ѱза, срьдъчнаа ѱза, зълъ вѣтръ, траска. В това отношение той многократно надраства информацията от първия старобългарски диетичен календар, обвързвайки храненето с болестите в една аксиологична верига. Например, връзката между заболяванията възлогъ, нежитъ (в значение на болест по венците и зъбите, понякога схващана и като мигрена: [Милтенова, Кирилова 1994: 159]) и къпането позволява названията да се схващат именно като простудни, грипни или вирусни, типични за студените есенно-зимни месеци. От медицинските практики само вторият текст въвежда пускането на кръв и го препоръчва през август. В двата текста се говори за общохигиенни и морални норми, които нямат пряко отношение към болестите и храните. Тяхното присъствие оправдава назоваването на тези текстове *правила за живота*, но не отнема природата им на *диетични календари*, защото обичайно за самия жанров образец е да се коментират по-широки явления от ежедневието. За тяхното обяснение са необходими много по-богати сведения от строго медицинските. Споменатите общи предписания са:

— Да се избягва споделянето на сънища през февруари поради зло въздействие върху човека;

— Полово въздържание през юли. Само тази препоръка е обща с диетичния календар от Симеоновия сборник, където стои гърцизмът *αφροδισια* ‘любовни, плътски наслади’ [Симеонов сборник 1993: 13].

— Да не си миеш главата и да се въздържаш от баня през октомври. Обичайното застудяване през този есенен месец е в основата на хигиенната норма.

— През ноември се препоръчва да не се влиза в битка.

1.4. Глаголи и изрази — аксиологични копули в текстовете. В бинарността участват и именно-предикативни изрази, които разделят практиките на положителни и отрицателни. Универсални формули са *добро ти вѣдѣ — зло ти вѣдѣ*, които изграждат само най-обща представа за вредна или полезна практика. В много случаи вредността на храната или напитката ще се прояви след време, т.е. диететолозите имат прогностичен характер при неспазване на дадено предписание. С аксиологична натовареност са оформящи глаголи. В първия фрагмент това са *варовати, врачевати, въкоушати, съблуксти, въздържати са*, чести са повелителните конструкции на глаголите *ѣсти* и *пити* в положителна или отрицателна форма. Тези езикови елементи се подлагат на редактиране според средата на преписване и определено могат да подпомогнат локализацията на даден препис. Така например при сравнение между *BAR 649* и Призренския сборник се оформя двойката *варовати са — чоувати са* 'пазя се, бягам от, избягвам нещо', първият от които се среща в редица писмени текстове и е книжовен вариант срещу разговорното му и диалектно съответствие. Въпреки краткостта си тези текстове дават основа за съставяне на глосари на средновековната кулинарна терминология и лечителството.

2. Мястото на диетичните календари в *BAR 649*

2.1. Соломон в други текстове от *BAR 649*. Сборниците със смесен състав представляват мозайка от различни текстове, между които на пръв поглед няма нищо общо. Името на Соломон се среща на още едно място в първата част на сборника, а присъства и във втората. По тази причина ми се струва, че може да определим антропонима като ключова връзка между отделни кратки текстове с определени функции, които са събрани на едно място. В първата част на конволюта е налице апокрифният фрагмент *оуказъ ѱалтирю како выстѣ въ мори* (ff. 25r–26r), в който не само се повтаря номинативният модел с думата *указ*, но главен герой отново е Соломон. Наративът разказва със средствата на алегорията как Псалтирът бил в морето 70 години, откъдето го взел Соломон, понеже ангел му се явил и предрекъл, че ще хване 151 риби, с които ще нахрани света. В по-различна версия тази история е част от старозаветния апокриф как Давид написа Псалтира, разпространяван в редица сборници, включително в Тиквешкия [СтБЛ 1982: 103, 304; Miltenova 2018: 189–202]. Посланието на текста е ясно: както Соломон изпълва света с псалмите на

своя баша, така апостолите от Новия Завет разнасят Божията вяра из вселената.

Във втората част на *BAR 649* за връзка между преписа на Манасиевата хроника и молдовския летопис служи текстът *ѡрѡмстїи цр҃ѣ. иже цр҃ѣтѡваша въ ісѣли*, ff. 236r–237r. Той е специфично нейно обкръжение в Тулчанския препис. Функцията му е утвърждаването на божествената предопределеност на властта чрез представянето на примери от еврейската история. Тъй като царете са назовани йерусалимски, а не юдейски, може да се предположи семантичен акцент върху идеята за трансформация и приемственост между старозаветните символи и новозаветните християнски, Йерусалим / божественият Небесен Йерусалим, тезата Израил / Новият Израил и др. [Билярски 2005]. Историческото предание, летописната хронографска история на света имат особено място в молдовските сборници от XVI в. и са пряко свързани с формирането и отстояването на идентичност в княжеството. Летописите в техни представители са изследвани специално от Д. Настасе, който формулира тезата за приемственост и продължаване на имперската идея в княжествата отвъд Дунава (особено в Молдова) чрез съчетаване на различни исторически наративи. Въпреки че тяхната крайна цел е християнската парадигма на властта, присъствието на владетелите на Израил и Юдея има своето място, утвърждавайки месианистичната идея за богоизбрания народ [Năstase 1981: 23–30]. Молдовските летописи са компилативни, а обкръжаващата ги текстова среда е разнообразна. Не може обаче да не се открие обща типология в молдовските сборници от типа на *BAR 649*, *BAR 636*, в които старозаветната история се представя чрез различни тестове, но с еднаква цел. Така например в *BAR 636* е налице подробен списък на първите йерусалимски патриарси без оригинално заглавие (f. 206v); обща тенденция за двата сборника е задължителното включване на старозаветни апокрифи, различни за всеки от сборниците и с различно предназначение към общата идейна насока. *Заветът на Авраам* в *BAR 636* е ветхозаветен апокриф, който разказва за последните дни от живота и за кончината на патриарх Авраам с послания за правната ориентация на средновековното общество, божията справедливост и човешкото правосъдие. *BAR 649* включва *Словото на Даниил пророк за съня на цар Навуходоносор* и др. [Bogdan 1895: 8; Catalogul 2018: 64; Miltenova 2018: 113]. Тази, условно казано “старозаветна”, линия в различни молдовски сборници със сходна хронология и локализация оправдава присъствието на „ветхозаветния субстрат и огромното му значение в менталната сфера и политическата идеология на Византийската империя“ [Деминцев 2015: 388]. Бих добавила, че при рецепцията в славянската книжнина се запазва същият принцип.

Старозаветната история, герои, четива стават аксиологични маркери за културноисторическа памет, алегорични и символни послания.

Краткият исторически наратив в *VAR 649* обхваща генеалогията на еврейските царе според книги Царства на Стария Завет от първия помазан цар Саул [1 Цар 10:1–2] до юдейския цар Седекия, ослепен и отведен в плен от Навуходоносор II при завземането на Йерусалим. Тези факти са известни от редица византийски летописи, включително от самата Хроника на Константин Манасий в нейния славянски превод [Лихачев и др. 1988: 118–119]. Сведения за 20 царе на Юдея и Израил са поместени с годините на управлението им в Кратката хронография на патриарх Никифор в Симеоновия сборник [Тържество на словото 1995: 252]. В преписа от *VAR 649* ѝрлмстїи цѣїе. иже цѣтвѡваша въ їсли със Соломон се свързват следните факти:

— Той е посочен за трети цар на Израил и приемник на своя баща Давид: по дѣдѣ же цѣтвѡва соломоѡ снѣ ѡго. м. лѣ.

— Второто му споменаване е в следния откъс: по ѡзаза же възѣри ѡзекна снѣ ѡго. кѡ. лѣ. иже съкрѡши мѣкъ зѡмїа. и чари соломоновы, при нѣ же и правѣни. тови бѣ. В този откъс прави впечатление споменаването на идола на медната змия. Според библейската легенда в Чис. 21:6 Бог Йехова повелява на Мойсей да направи медна змия и да я увие като знаме, за да предпази народа на Израил при прехода от Египет към Ханаан. Редом до този символ са поставени *чаровете на Соломон*. Известни са легендарните сведения за толерантността му към идолите и старите езически богове; за уменията му да общува с животните, разбирайки езика им; за познанията му върху растителния свят „от кедрѡра в Ливан до исѡпа по стените“ (3 Цар 4: 29–34, Библия 1982: 375); натрупаните богатства от различни части на света [Петрова 2016].

— Третото споменаване на Соломон е във финалния откъс: и възниде навѡходоносоръ въ градѣ и изнесѡша скрѡвища цѣва и гнѣ и златїа съсѡды аже сътвори соломоѡ въ цѣкви гни.. Става въпрос за разрушаването на Йерусалимския храм през лятото на 586 г. пр. н. ера от вавилонския цар Навуходоносор II и името на създателя на Първия храм е неизбежна историческа отправка.

2.2. Конотации. От позициите на казаното присъствието на два дитетични календара в *VAR 649*, надписани с името на Соломон, е проява на същите конотати, с които образът е познат на народното четиво в редица апокрифни цикли и които, за разлика от Давидовия код за идеалния владетел, се свързват с точно определени качества със зададен библейски прототип в описанието на царуването на Соломон в Трета книга Царства: безпрецедентна мъдрост, справедливост, прагматични универсални съвети за здравето и живота. Затова ще повтѡря работната

си хипотеза, че независимо че е конволют, е възможно в Тулчанския сборник на Манчо Джуджов *съзнателно* да са обединени и събрани на едно място отделни отломъци или части от два различни ръкописа. Докато в други молдовски ръкописи принципите на компилацията са по-ясно доловими поради концентрацията на определени текстови блокове — исторически, догматически, апокрифни, църковно-юридически и др. в *ядрото* на сборниците, тук е по-трудно те да се установят категорично. Но в Тулчанския сборник конволют малките текстове присъстват с напомнянето, че християнската история на човечеството е амалгама от тази на владетелите, царствата, на светите мъже на Църквата, но и на обикновения праведник, без който не може да съществуват самото християнско предание и памет. Може да обобщим, че една вътрешноструктурна линия в молдовските сборници е оформянето на тяхната *периферия* чрез изписването на по-обемни или по-кратки разностранови текстове с фокус върху живота на отделния християнин. Културноисторическият им код съпътства основните идейни послания и книжовни акценти. В началото на BAR 636 такива текстове са: Указанието как подобава да живее християнинът на f. 11v, оформен в императив под наслов ѿ аплкъхъ оуставъ како подѡбаеть жити хртїанинѡ. В него се разширява темата за десетте Божии заповеди със силен нравоучителен елемент от ветхозаветната история, както личи от следната текст проба: Законодѡвцѡ Мѡѡсѡвѡ рѣкшоу и нлѡтѡ. сѣ дѡ прѣ лицемъ вашнмъ пѡтъ жнзнн н пѡтъ смрътн. н потомъ нзверн полезное. да жнвъ вѡдешн. Включен е начин за изчисляване на Пасха в следната кратка пасхалия (ff. 16v–17r): Пасхалиѡ ѡбрѣтена на прѣстенн клеопѡтрннѡ. вѡнегѡ ѡсновѡнїѡ полѡгаахѡ стѡпа кѡнстантїна блѡгочстїваго. Сѡмотрн ѡтѡврїн мѡн когѡ ѣ дї, н ѡ того днѣ ѡктоврїева съчтн рѣв днн. н тоу ѡбращешн непѡгрѣшено днн стѡж пѡсхы:~ (повече у [Билярски, Цибранска-Костова 2015]). В най-широк аспект календарният принцип е константен организатор на времето с много дълбока символика от чистата житейска прагматика до историческото и литургическото време.

В заключение бих искала да подчертая, че молдовските сборници от типа на BAR 636 и BAR 649 имат динамична история, а бележките в тях говорят за пространствено преместване в различна етническа среда. Това е свидетелство за общността и интеркултурната взаимност на балканските народи и техните съседи. Именно в рамките на обмена и съхраняването на общ модел за християнски начин на живот трябва да се оценяват диетичните предписания в BAR 649, които нямат директно отношение към религиозните хранителни норми на култа и поста. В тях полезното е биосоциална ценност, храна и здраве се свързват в рационална за тогавашните разбириания зависимост. На фона на засиления

интерес към храната и храненето в последните години от най-различни аспекти — археологически, антропологически, литературен и др.⁴, стоят проблемите:

1. Диетичните календари да се изследват в сложната им интертекстова зависимост с медицински, пенитенциални, апокрифни и др. образци в славянската, византийската и латинската традиция за установяване на типологическите параметри на жанровия тип;

2. Да се търси пресечната точка между писмения текст, предхристиянското и фолклорното съзнание, народната митология и медицина;

3. Както бе показано, дори отделни предписания от двата календара в *BAR 649* предполагат още търсения и сравнения, за да се установят първичната езикова форма и съдържание, какво се е променило и защо: смяна на прежедания образец, смяна на кулинарния код и възприемането, преписвачески трансформации и др. Краткостта на жанровия тип, натрупването на елементарни формули *яж — не яж, пий — не пий* предполагат подвижност, а едно добавено или пропуснато „не“ може да промени смисъла на нормата (типичен пример е позицията на млякото в преписа от Симеоновия сборник и Тулчанските календари). Безспорно двата текста в *BAR 649* са доразвили старобългарския преводен диететикон от Симеоновия сборник и съвпадат с него в редица норми. Тяхна особеност е приемствеността с по-стари образци, възпроизвеждането на текстови свидетелства от липсващи или слабо документирани звена във филиацията. Те са проява на синкретизма на средновековната култура и превръщането на писмения текст в аксиологичен регулатор на процеси в обществото, менталността и индивидуалния човешки живот. Това обяснява активното участие на представители на клира и монашеството в компилирането на сборниците дори когато става въпрос за общи хранителни и хигиенни норми. Молдовските земи са своеобразна *контактна зона* на книжовни влияния от юг, северозапад и североизток, което на практика означава, че тук се кръстосват южнославянско и руско, според някои изследователи и украинско влияние [Deletant 1980: 4]. Езикът на Тулчанския сборник е тема за отделно проучване, но е очевидно, че в него доминира среднобългарската двуюсова и двуерова писмена норма със смесване на носовки, характерна като цяло за Молдова, а в много текстове се откроява изконната домашна южнославянска и българска лексика (например *ꙋплѧнѣвши, ѡнѣмѣшѣ, ѡгъꙋшѣ, зѡꙋница* ‘дъга’, наред с възможно руско влияние в примери като *залаꙋ словоꙋ* ‘заля с олово’, рефлексът *ꙋ-га* и др.)

⁴ Тук нямах за цел да предложа изчерпателна библиография по темата, която стремглаво нараства. Сред последните приноси ще посоча само тематичния брой № 4 от 2018 г. на сп. „Българска етнология“ *Храна и публичност*.

Ктиторството на молдовските владетели за водещите манастири Нямец, Путна, Бистрица и др. спомага да се съхранят забележителни произведения на среднобългарската писменост и книжнина и да се обособи локален тип сборници със смесен състав, продължителни на *културата на сборниците*, характерна през XIV–XV в. за Балканите.

Съкращения на използваните ръкописи

BAR Ms. Slav. 636

Молдовски сборник, завършен на 9 август 1557 г., по времето на молдовския господар Александру Лъпушнеану (1552–1561 и 1564–1568) и при сучавския митрополит Григорий II, изписан от ръката на йеродиакон Иларион, ученик на този митрополит, по всяка вероятност в манастира Нямец. Съхранява се в *Biblioteca Academiei Române (BAR)* в Букурещ [Catalogul 2018: 43–47]. Ръкописът е използван *de visu*. Той е обект на изследване в колективна монография под печат на Ив. Билярски и М. Цибранска-Костова.

BAR Ms. Slav. 649

Тулчански сборник от първата четвърт на XVI век в *Biblioteca Academiei Române (BAR)* в Букурещ [Catalogul 2018: 64–68]. Ръкописът е използван *de visu*.

НБС Rs 36

Призренски сборник от третата четвърт на XVI в. в Народната библиотека на Сърбия в Белград. Според дескрипторите преписвачът на изследваните текстове е с македонско потекло [Штавланин-Ђорђевић и др. 1986: 68–72]. Използван по микрофилм в Библиотеката на Българската академия на науките в София.

НБКМ 677

Тиквешки сборник от XV в. в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ в София. Издаден от Н. Начов [Начов 1892–1894].

Библиография

Аризанова 2009

Аризанова С., *Храната на средновековните български монаси (по данни на агиографската книжнина от XIII–XIV век)*, *История*, 4, 2009, 9–18.

Бенчева 2018

Бенчева Й., *Хранене и диететика във византийско-балканския свят X–XV век*, Дисертация за присъждане на научната степен „доктор“, София, СУ „Св. Климент Охридски“, 2019.

БЕР 1–8–

Български етимологичен речник, 1–8–, София, 1971/2017–.

Библия 1982

Библия, сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия Завет, Издава Св. Синод на Българската църква, София, 1982.

Билярски 2005

Билярски Ив., *От мифа к истории или от стени к Израилю, Сборник радова Византолошког института*, XLII, 2005, 7–22.

Билярски, Цибранска-Костова 2015

Билярски Ив., Цибранска-Костова М., *Славянски ръкопис BAR Ms. Sl. 636, XVI в., от Библиотеката на Румънската академия в Букурещ*, *Археографски прилози*, 37, 2015, 107–155.

Велинова 2013

Велинова В., *Среднобългарският превод на Хрониката на Константин Манасий и неговият литературен контекст*, София, 2013.

Георгиев 2015

Георгиев М., *Старобългарска медицина*, София, 2015.

Георгиева 1993

Георгиева И., *Българска народна митология*, Второ преработено издание, София, 1993.

ДА

Архив на Секцията за българска диалектология и лингвистична география в Института за български език на БАН.

Деминцев 2015

Деминцев М., Древнеруският памфлет на Михаила VIII Палеолога в свете герменевтичского анализа, *Зборник радова Византолошког института*, LI, 2015, 381–391.

Илиева и др. 2010

Илиева Л., Петков П., Перчеклийски Л., *Тиквешки сборник – средновековни български новели*, Благоевград, 2010.

Лихачев и др. 1988

Лихачев Д., Дуйчев И., Салмина М., *Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манасии в славянских литературах*, София, 1988.

Макаријоска 2011

Макаријоска Л., *Лексиката од областа на историјата на медицината*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Посебни изданија, 70. Скопје, 2011.

Милтенова, Кирилова 1994

Милтенова А., Кирилова А., *Средновековни лековници и амулети*, София, 1994.

Начов 1892–1894

Начов Н., Тиквешки рѣкопис, *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, София, 1892 (8), 389–418; 1893 (9), 86–160; 1894 (10), 69–193.

Павлов 2001

Павлов Ив., *Присъствия на храненето по българските земи през XV–XIX век*, София, 2001.

Петрова 2016

Петрова С., *Соломон и мъдростта на вековете*, София, 2016.

РБЕ

Речник на българския език онлайн, Институт за български език <<http://www.ibl.bas.bg>> (посетен на 08.04.2019).

Реперториум

Repertorium of Old Bulgarian Literature and Letters <<http://www.repertorium.obdurodon.org>> (посетен на 19.03.2019 г.).

Русев, Давидов 1966

Русев П., Давидов А., *Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература*, София, 1966.

Селимски 2016

Селимски Л., *Етюди по етимология и ономастика*, Велико Търново, 2016.

Симеонов сборник 1993–2015

Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.), под общата ред. на П. Динеков, 1: *Изследване и текст*, София, 1991; 2: *Речник-индекс*, София, 1993; 3: *Гръцки извори*, София, 2015.

СтбЛ 1982–1992

Стара българска литература, 1: *Апокрифи*, състав. и ред. Д. Петканова, София, 1982; 5: *Естествознание*, под ред. на А. Милтенова, София, 1992.

СтБР 1–2

Старобългарски речник, под ред. на Д. Иванова-Мирчева, 1, София, 1999; 2, София, 2009.

Тържество на Словото 1995

Тържество на словото. Златният век на българската книжнина, Летописи, жития, богословие, риторика, поезия, съст., ред. и ком. Кл. Иванова и С. Николова, София, 1995.

Хрисимов 2012

Хрисимов Н., *Храната в Първото българско царство, Стандарти на всекидневието през Средновековието и Новото време*, сборник материали от Първа и Втора научни кръгли маси, ред. К. Мутаfoва, Н. Христова, И. Иванов, Г. Георгиева, В. Търново, 2012, 201–232.

Чолова 1988

Чолова Цв., *Естественонаучните знания в Средновековна България*, София, 1988.

Штавланин-Ђорђевић и др. 1986

Штавланин-Ђорђевић Љ., Гроздановић-Пајић М., Цернић Л., *Опис ћирилских рукописа народне библиотеке Србије*, 1 (=Народна Библиотека Србије. Опис јужнословенских рукописа, 2), Београд, 1986.

Яцимирский 1905

Яцимирский А., *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, С.-Петербург, 1905.

Adamson 2004

Adamson M. W., *Food in Medieval Times*, London, 2004.

Bogdan 1895

Bogdan I., *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, București, 1895.

Bogdan 1922

Bogdan I., *Cronica lui Constantin Manasses. Traducere mediobulgară, Făcuta pe la 1350*, București, 1922.

Catalogul 2018

Panaitecu P., Mihail Z., *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, 3: *Partea I-A*, București, 2018.

Crăciun 2003–2004

Crăciun M., *Tolerance and Persecution. Political Authority and Religious Difference in Late Medieval Moldavia*, *Colloquia. Journal of Central European History*, 10–11, 2003–2004, 5–58.

Dalby 2010

Dalby A., *Tastes of Byzantium. The Cuisine of a Legendary Empire*, London, New York, 2010.

Deletant 1980

Deletant D. J., *Slavonic Letters in Moldavia, Walachia and Transylvania from the 10th to the 17th cc.*, *Slavonic and East European Review*, 58, 1, 1980, 1–21.

Hrissimov 2018

Hrissimov N., *Food of Plant Origin in the Life of Early Medieval Bulgarians (End of 7th–Beginning of 11th Century)*, *Studia Ceranea*, 7, 2017, 59–77.

Joudiou 2002

Joudiou B., *La réaction orthodoxe face aux étrangers dans les principautés roumaines au XVIe siècle. Migrations et diasporas méditerranéennes X^e–XVIe siècles*, M. Balard et A. Ducellier, eds., Paris, 2002, 240–249.

Kulhavý 2014

Kulhavý A., *Mezi nepochopením a opovržením. Moldavské církevněslovanské kroniky očima rumunské vědy*, *Porta Balkanica* VI, 2, 2014, 32–43.

Mikl. 1977

Miklosich F., *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Emendatum auctum, Reprint, Wien 1862–1865. Neudruck der Ausgabe. Wien, 1977.

Miltenova 2018

Miltenova A., *South Slavonic Apocryphal Collections*, Sofia, 2018.

Mircea 2005

Mircea I., *Répertoire des manuscrits slaves en Roumanie. Auteurs byzantins et slaves*, Sofia, 2005.

Năstase 1981

Năstase D., Unité et continuité dans le contenu de recueils manuscrits dits «miscellanées», *Cyrrillomethodianum*, 5, 1981, 22–48.

Mariyana Tsibranska-Kostova

Institute for Bulgarian Language, BAS

Food and Axiology According to Two Texts in the 16th century Moldavian miscellany *Ms.Slav. BAR 649*

Abstract

The article focuses on two dietary calendars with pseudo-attribution to Tsar Solomon in the 16th-century Moldavian Tulcea Miscellany from the Library of the Romanian Academy in Bucharest. Their original text in Old Cyrillic is reproduced for the first time. The author sets the task to reveal the semantics of food prescriptions as a manifestation of the axiological criteria of the medieval man, influenced by medical, naturally scientific, predictive, daily knowledge and practices, as well as to trace the language peculiarities and functionality of the texts. An important issue is how the texts' genre and themes fit into the mixed-content miscellanies of a type of monastic encyclopedias. Therefore, their genre specificity is discussed, with particular attention to the attitude towards food. This attitude appears to be an amalgam of ancient medical and medieval rational concepts, which, unlike other texts, are not guided by the norms of the Christian worship or fast. A hypothesis is made about the principles of the compilation in the miscellany and the role of the anthroponym Solomon as a linking element in different parts of it. The establishing of a local Moldavian type mixed-content miscellanies to which BAR 649 belongs, allows to clarify how remarkable works of the Middle Bulgarian literature were kept and how the culture of miscellanies, typical for the Balkans in the 14th–15th centuries, was inherited and continued.

Keywords

Tulcea miscellany, dietary calendars, food axiology

References

Adamson M. W., *Food in Medieval Times*, London, 2004.

Arizanova S., Khranata na srednovekovnite bulgarski monasi (po dannii na agiografskata knizhnina ot XIII–XIV vek), *Istoriia*, 4, 2009, 9–18.

Biliarsky Iv., Ot mifa k istorii ili ot stepi k Izrailiu, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 42, 2005, 7–22.

Biliarsky Iv., Tsibranska-Kostova M., Slavianski rukopis BAR Ms. Sl. 636, XVI v., ot Bibliotekata

na Rumunskata akademija v Bukureshch, *Arheografski prilozii*, 37, 2015, 107–155.

Bogdan I., *Cronica lui Constantin Manasses. Traducere mediobulgară, Făcuta pe la 1350*, Bucharest, 1922.

Cholova Tsv., *Estestvenonauchnite znaniia v Srednovekovna Bulgariia*, Sofia, 1988.

Crăciun M., Tolerance and Persecution. Political Authority and Religious Difference in Late Medieval

- Moldavia, *Colloquia. Journal of Central European History*, 10–11, 2003–2004, 5–58.
- Dalby A., *Tastes of Byzantium. The Cuisine of a Legendary Empire*, London, New York, 2010.
- Deletant D. J., Slavonic Letters in Moldavia, Wallachia and Transylvania from the 10th to the 17th cc., *Slavonic and East European Review*, 58, 1, 1980, 1–21.
- Demintsev M., Drevnerusskii pamflet na Mikhaila VIII Paleologa v svete germenevicheskogo analiza, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, LII, 2015, 381–391.
- Georgiev M., *Starobulgarska meditsina*, Sofia, 2015.
- Georgieva I., *Bulgarska narodna mitologija*, Vtoro preraboteno izdanie, Sofia, 1993.
- Hrissimov N., Food of Plant Origin in the Life of Early Medieval Bulgarians (End of 7th-Beginning of 11th Century), *Studia Ceranea*, 7, 2017, 59–77.
- Ilieva L., Petkov P., Perchekliiski L., *Tikveshki sbornik – srednovekovni bulgarski noveli*, Blagoevgrad, 2010.
- Joudiou B., La réaction orthodoxe face aux étrangers dans les principautés roumaines au XVIe siècle, *Migrations et diasporas méditerranéennes X^e–XVIe siècles*, M. Balard et A. Ducellier, eds., Paris, 2002, 240–249.
- Khrisimov N., Khranata v Piervoto bulgarsko tsarstvo, *Standarti na vsekidnevieto prez Srednovekovieto i Novoto vreme*, K. Mutafova, N. Khristova, I. Ivanov, G. Georgieva, eds., Veliko Tarnovo, 2012, 201–232.
- Kulhavý A., Mezi nepochopením a opovržením. Moldavské církevněslovanské kroniky očima rumunské vědy, *Porta Balkanica* 6, 2, 2014, 32–43.
- Likhachev D., Duichev I., Salmina M., *Srednebolgarskii perevod Khroniki Konstantina Manasii v slavianskikh literaturakh*, Sofia, 1988.
- Makarjioska L., *Leksikata od oblasta na istorijata na medicinata*, Institut za makedonski jazik „Krstev Misirkov“. Posebni izdanija, 70. Skopje, 2011.
- Miklosich F., *Lexicon Palaeslovenico-Graeco-Latinum*. Emendatum auctum, Reprint, Wien 1862–1865. Neudruck der Ausgabe. Wien, 1977.
- Miltenova A., Kirilova A., *Srednovekovni lekovenitsi i amuleti*, Sofia, 1994.
- Miltenova A., *South Slavonic Apocryphal Collections*, Sofia, 2018.
- Mircea I., *Répertoire des manuscrits slaves en Roumanie. Auteurs byzantins et slaves*, Sofia, 2005.
- Năstase D., Unité et continuité dans le contenu de recueils manuscrits dits «miscellanées», *Cyrrillo-methodianum*, 5, 1981, 22–48.
- Panaiteescu P., Mihail Z., *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, 3: Partea I-A, Bucharest, 2018.
- Pavlov Iv., *Prisustviia na khraneneto po bulgarskite zemi prez XV–XIX vek*, Sofia, 2001.
- Petrova S., *Solomon i mudrostta na vekovete*, Sofia, 2016.
- Rusev P., Davidov A., *Grigorii Tsamblak v Rumunija i v starata rumienska literatura*, Sofia, 1966.
- Selimsky L., *Etiudi po etimologija i onomastika*, Veliko Tarnovo, 2016.
- Štavljanin-Đorđević Lj., Grozdanović-Pajić M., Cernić L., *Opis ćirilskih rukopisa Narodne biblioteke Srbije*, 1 (=Narodna Biblioteka Srbije. Opis južnoslovenskih rukopisa, 2), Belgrade, 1986.
- Simeonov sbornik (po Svetoslavoviia prepis ot 1073 g.)*, P. Dinekov, ed., 1: *Izledvane i tekst*, Sofia, 1991; 2: *Rechnik-indeks*, Sofia, 1993; 3: *Grietski izvori*, Sofia, 2015.
- Stara bulgarska literatura*, 1: *Apokrifi*, D. Petkanova, ed., Sofia, 1982; 5: *Estestvoznanie*, A. Miltenov, ed., Sofia, 1992.
- Starobulgarski rechnik*, D. Ivanov-Mirchev, ed., 1, Sofia, 1999; 2, Sofia, 2009.
- Tierzhestvo na slovoto. Zlatniiat vek na bielgarskata knizhnina*, Letopisi, zhitiia, bogoslovie, ritorika, poezii, Kl. Ivanov i S. Nikolov, eds., Sofia, 1995.
- Velinova V., *Srednobulgarskiiat prevod na Khronikata na Konstantin Manasii i negoviiat literaturni kontekst*, Sofia, 2013.

Марияна Петрова Цибранска-Костова, доктор на филологическите науки професор, в Института за български език на БАН, София 1619, бул. Шипченски проход, № 52, бл. 17
България / Bulgaria
m.tsibranska@gmail.com; tzibran@abv.bg

Received 24 May, 2019